

**आपल्या ग्राहकाला ओळखा - मार्गदर्शक तत्त्वे
नियमावली आणि रोख व्यवहार**

डी बी.ओडी.एएमएल.बीसी.१८/१४.०१.००१/२२०२-०३

१६ ऑगस्ट २००२

प्रति,
सर्व व्यावसायिक बँकांचे
कार्यकारी अधिकारी,

माननीय महोदय,
**आपल्या ग्राहकाला ओळखा - मार्गदर्शक तत्त्वे
नियमावली आणि रोख व्यवहार**

आपल्या ग्राहकाला ओळखा, या तत्वाचा एक भाग म्हणून रिझर्व्ह बँकेने ठेवीदारांची ओळख पटवण्यासाठी अनेक नियम जारी केले आहेत. तसंच आर्थिक घोटाळे, काळा पैसा पांढरा करण्यासारखे उद्योग आणि संशयास्पद कारवायांवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी, तसंच प्रचंड मोठ्या रकमेच्या रोख व्यवहारावर लक्ष ठेवण्यासाठी आणि त्यांची छाननी करण्यासाठी, बँकांनी एक विशिष्ट यंत्रणा तसेच कार्यपध्दती अमलात आणावी असा सल्ला रिझर्व्ह बँकेन दिला आहे. आर्थिक घोटाळ्यासारखी गैरकृत्य करण्यासाठी बँकींग यंत्रणेचा वापर होऊ नये म्हणून आणि नवी खाती उघडताना बँकांनी जागरूक राहाव यासाठीही रिझर्व्ह बँकेन वेळोवेळी सूचना जारी केल्या आहेत. या विषयावर पूर्वीपासून जारी करण्यात आलेल्या परिपत्रकांमधल्या महत्वाच्या मुद्द्यांच्या समावेश या पुरवणी परिपत्रकात करण्यात आला आहे. देशांतर्गत तसंच आंतरराष्ट्रीय पटलावरच्या सद्य घडामोडी लक्षात घेऊन केवायसी/आपल्या ग्राहकाला ओळखा नियमावलीतल्या मुद्द्यांचं पुन्हा एकदा नव्यान एकीकरण करण्याचा निर्णय रिझर्व्ह बँकेने घेतला आहे. कुठल्याही गुन्हेगारी कृत्यातून मिळवलेला पैसा बँकांच्या नकळत, त्यांच्या खात्यात जमा केला जाऊ नये किंवा हस्तांतर केला जाऊ नये (ठेव खातं किंवा कर्ज खातं या दोन्हीच्या संदर्भात) तसंच बँकेत जमा असलेला पैसा दहशतवाद्यांना पुरवण्यासाठी वापरला जाऊ नये म्हणून आम्ही याच विषयावर पूर्वी लागू केलेल्याच नियमावलीला आता जास्त अधोरेखित करत आहोत. हि नियमावली, परकीय चलन खात्यांना /व्यवहारांना लागू आहे.

२. नवीन उघडल्या जाणा-या खात्यांसाठी आपल्या ग्राहकाला ओळखा (केवायसी) नियमावली
यापुढे उघडल्या जाणा-या सर्व नव्या खात्यांना ही नियमावली लगेचच लागू होईल.

२.१ आपल्या ग्राहकाला ओळखा/केवायसी धोरण

१.बँकेत नव्याने खातं उघडणाऱ्या नव्या ग्राहकाची (व्यक्ती किंवा संस्था) ओळख पटवण्यासाठी आपल्या ग्राहकाला ओळखा धोरण हा सगळ्यांत महत्वाचा निकष मानला जाईल. नविन खातं उघडण्यासाठी, त्या बँकेत खातं असणाऱ्या एका खातेदारानं दिलेला संदर्भ/बँकेला माहिती असलेल्या व्यक्तीचा संदर्भ आवश्यक मानला जाईल किंवा ग्राहकाकडून बँकेला पुरवण्यात आलेल्या कागदपत्रावरून त्याच्याबद्दलची खातरजमा केली जाईल.

२.जी व्यक्ती किंवा कंपनी बँकेत खातं उघडू इच्छिते अशांच्या सद्हेतूची खातरजमा करुन घेण्यासाठी, बँकेच्या संचालक मंडळांनी एक विशिष्ट असं धोरण आखून त्याला अनुसरुन एक कार्यपध्दती अमंलात आणली पाहिजे. खात्यांमधून काही संशयास्पद व्यवहार होत आहेत का याकडे लक्ष ठेवण्यासाठीच्या प्रक्रिया तसंच कार्यपध्दती आखण्यासाठी संचालक मंडळांनं निश्चित धोरण ठरवण्याची गरज आहे. हे काम काळजीपूर्वकरित्या करण्यासाठी आणि अशा संशयास्पद व्यवहारांची माहिती रिझर्व्ह बँकेला देण्यासाठीही बँकांकडे यंत्रणेची गरज आहे.

२.२ ग्राहकाची ओळख पटवणे

१. केवीयसी धोरणाची उद्दीष्ट दोन स्तरांवर अंमलात आणता येतील. १. ग्राहकाची योग्य त-हेने ओळख पटवणं आणि २. संशयास्पद व्यवहारांवर लक्ष ठेवणं. प्रत्येक नव्या ग्राहकाची ओळख पटवण्यासाठी, प्राधान्यांन त्या ग्राहकांन दिलेल्या माहितीवर अवलंबून राहून बँकेन त्यांच्या ओळखीबद्दलची खातरजमा करुन घेतली पाहिजे, सामान्यपणे, पासपोर्ट किंवा वाहन परवाना/ड्रायव्हिंग लायसन्स यासारख्या सहज उपलब्ध असणा-या कागदपत्रांवरुन ग्राहकाची ओळख पटवता येऊ शकते. पण ज्या ग्राहकांकडे अशी कागदपत्रं उपलब्ध नसतील त्या प्रकरणात, त्या बँकेत खात असलेल्या किंवा जी व्यक्ती बँकेला परिचित आहे अशा व्यक्तींचा संदर्भ खातं उघडण्यासाठी पुरेसा आहे. ओळख पटवण्यासाठी वापरल्या जाणा-या पध्दतीमुळे सामान्य माणसाला बँकींग प्रणालीचा वापर करण नाकारलं जाणार नाही याकडे बँकांनी विशेष लक्ष दिलं पाहिजे.

२.याच संदर्भात, काळा पैसा पांढरा करण्यावर नियंत्रण घालण्यासाठी, भारतीय बँकींग संघटनेने नेमलेल्या एका कार्यगटानं तयार केलेल्या अहवालाचा, आम्ही आपल्या मार्गदर्शनासाठी संदर्भ देऊ इच्छितो. केवायसी नियमावली अधिक बळकट करण्याच्या हेतून या कार्यगटाने काळा पैसा पांढरा करण्यावर नियंत्रण ठेवण्यावर भर दिला आहे. त्यासाठी त्यांनी अनेक शिफारसी केल्या आहेत. याशिवाय ग्राहकांची संपूर्ण माहिती, खातं उघडण्याची प्रक्रिया, विशिष्ट वर्गातल्या ग्राहकांशी संबंध प्रस्थापित करणं तसंच संशयास्पद कारवायांविषयीची सविस्तर यादी तयार करणं याविषयीच्य विशिष्ट पध्दती या कार्यगटानं सुचवल्या आहेत.

३. आपल्या विद्यमान ग्राहकांसाठी, आपल्या ग्राहकाला ओळखा कार्यपध्दती

नवी खाती उघडताना बँकांनी कुठल्याही प्रकारची दिरंगाई न करता अतिश काळजीपूर्वक केवायसी नियमावलीची अमंलबजावणी करावी अशी अपेक्षा आहे, वर्तमान खातेदारांनाही आमची आधीची नियमावली लागू आहे. पण वर्तमान ग्राहकांनं खातं उघडताना ओळख पटवण्यासाठीच्या काही नियमांची पूर्तता केली नसेल तर बँकांनी ती त्वरित करुन घ्यावी.

४. रोख व्यवहारांची मर्यादा ठरवणे तसंच त्यांच्यावर लक्ष ठेवणे.

१. या संदर्भात रिझर्व्ह बँकेन पूर्वीच जी मार्गदर्शक तत्वं जारी केली आहेत ती खालीलप्रमाणे आहेत. अ.ट्रॅव्हलर्स चेक/प्रवासी धनादेश, डिमांड ड्राफ्ट/धनाकर्ष, मेल ट्रान्सफर/प्रेषण हस्तांतरण आणि टेलिग्राफिक ट्रान्सफर/बिनतारी हस्तांतरण असे ५०हजार रुपयांपर्यंतचे व्यवहार करताना बँकांनी ते, केवळ खातेदाराच्या खात्यात असलेल्या पैशांच्या किंवा धनोदशांच्या अनुषंगानं करावेत, रोख रकमेच्या बदल्यात करु नयेत. (परिपत्रक डी.बी.ओडी.बीपी.बीसी.११४/सी.४६९(८१)-९१, दिनांक १९एप्रिल १९९१) याशिवाय १० हजार रुपयांच्यावर, वरील व्यवहार करु इच्छिणा-यांनी (मग ते बँकेचे ग्राहक असोत अथवा नसोत) आपल्या अर्जावर आपला स्थायी क्रमांक/पर्मनंट अकाऊंट नंबर (आय कर) देणं गरजेचं आहे (परिपत्रक क्रमांक डी.बी.ओडी.बीपी.बीसी.९२/सी.४६९-७६, दिनांक १२ ऑगस्ट १९७६). ग्राहकाची ओळख पटवण्यासाठी आता

केवीयसी नियमावली बंधनकारक करण्यात आली असल्यानं तसंच ५० हजार रुपयांचा किंवा त्याहून अधिक रकमेचा डिमांड ड्राफ्ट/ धनाकर्ष, जारी करण्यासाठी खातेदारांच्या खात्यात तेवढी रक्कम असणं गरजेच असल्यानं, स्थायी खाते क्रमांक देण्याची मर्यादा ५० हजार रुपयांनंतरच्या व्यवहारांसाठी निश्चित करण्यात आली आहे.

२. ठेव खातं, पत कर्ज खातं तसंच अधिकर्ष/ओव्हर ड्राफ्ट खात्यातून काढल्या जाणा-या तसंच या खात्यांमध्ये भरल्या जाणा-या, १० लाखाहून अधिक रकमेच्या व्यवहारांवर बँकांनी बारकार्डन लक्ष ठेवणं गरजेच आहे. तसंच अशा मोठ्या व्यवहारांची नोंद ठेवण्यासाठी स्वतंत्र नोंदवही ठेवण गरजेच आहे.(परिपत्रक क्रमांक डी.बी.ओडी.बीपी.बीसी.५७/२१.०१.००१/१५ दिनांक १२ ऑगस्ट १९९५).
३. बँकांनी दर पंधरा दिवसांनी, १० लाख किंवा त्याहून अधिक रकमेच्या सर्व व्यवहारांची तसंच संशयास्पद व्यवहारांची संपूर्ण माहिती, आपल्या नियंत्रण कार्यालयाकडे पाठवल्या जाणा-या आपल्या विवरणपत्रात दिली पाहिजे. या शिवाय या नियंत्रण कार्यालयांनीही संशयास्पद व्यवहारांची सर्व माहिती आपल्या मुख्य कार्यालयाकडे पाठवली पाहिजे. (परिपत्रक क्रमांक डी.बी.ओडी.बीपी.बीसी.१०२/२१.०१.००१/१५ दिनांक २० सप्टेंबर १९९५). बँकांच्या शाखांच लवकरात लवकर संगणकीकरण केल गेल्यास असे अहवाल संबंधितांकडे लवकरात लवकर पाठवण अधिक सोयीचं होईल.

५. जोखीम व्यवस्थापन आणि नियंत्रण पध्दती

कुठल्याही बेकादेशीर तसंच राष्ट्रविरोधी कामासाठी बँकांचा गैरवापर केला जाऊ नये म्हणून बँकांच्या संचालक मंडळांनी वर दिलेल्या मार्गदर्शक तत्वांना अनुसरून सुस्पष्ट धोरण आखल पाहिजे. तसंच या धोरणात खाली उल्लेख केलेल्या बाबींचा समावेश असण गरजेच आहे.

५.१ अंतर्गत नियंत्रण व्यवस्था

या संदर्भातल्या धोरणांच्या तसंच कार्यपध्दतीच्या परिणामकारक अमंलबजावणीसाठी तसंच सद्य आणि प्रस्तावित खात्यांच्या अनुषंगान केवायसी कार्यक्रमाची परिणामकारक अमंलबजावणी व्हावी म्हणून बँकेच्या कामांची तसंच जबाबदा-यांची सुस्पष्ट वाटणी होण गरजेच आहे. आखलेल्या धोरणांची तसंच कार्यपध्दतीची बँकांच्या शाखांकडून नीट अमंलबजावणी होते आहे किंवा नाही याकडे नियंत्रक कार्यालयांनी नियमितपणे काळजीपूर्वक लक्ष ठेवलं पाहिजे.

५.२ दहशतवादी कारवायांच अर्थसहाय्य

भारत सरकारनं जारी केलेली दहशतवादी संघटनांची यादी रिझर्व्ह बँकेन बँकांकडे पाठवली आहे. जेणेकरून, या संघटनांनी बँकेमार्फत काही व्यवहार करण्याचा प्रयत्न केला तर ती बँक अशा सघटनेबरोबर व्यवहार करण टाळू शकेल. तेव्हा बँकांच्या शाखांनी आपल्या सद्य किंवा प्रस्तावित ग्राहकाचा या यादीत समावेश नाही ना याची खातरजमा करून घेण्यासाठी एक निश्चित अशी पध्दत तयार करायला हवी. बँका ज्या अधिका-याकडे अशा संशयास्पद व्यवहारांची माहिती देतील त्यांना सरकारशी सल्लामसलत करून योग्य ती कारवाई करण्याबद्दल सल्ला देण्यात येईल.

५.३ अंतर्गत लेखा/निरीक्षण

अ. प्रंचड मोठया रकमांच्या केल्या जाणा-या व्यवहारांवर नियंत्रण ठेवणा-या यंत्रणेच निःपक्ष मूल्यमापन करण्यासाठी बँकांनी नियमितपणे अंतर्गत लेखा परिक्षण केलं पाहिजे.

ब. बँकांच्या शाखांनी केवायसी नियमावलीची परिणामकारक अमलबजावणी केली आहे किवा नाही तसंच काळा पैसा पांढरा करण्याच्या उद्योगांवर नियंत्रण घालण्यासाठी बँकांनी काय उपाययोजना केली आहे याविषयी समवर्ती/अंतर्गत लेखा परिक्षकांनी विशेषत्वानं छाननी तसंच मत प्रदर्शन केलं पाहिजे, वर उल्लेख केलेल्या नियमांना अनुसरून तयार करण्यात आलेला अहवाल, दर तीन महिन्यांच्या अंतरानं, बँकांच्या संचालक मंडळाच्या लेखा समितीसमोर मांडला गेला पाहिजे. आमच्या परिपत्रकातून सूचित करण्यात आलेल्या आढावा विवरणपत्रात या लेखा अहवालाचा समावेश केला जावा.(डी.बी.ओडी.क्रमांक बीपी.बीसी.३/२१.०३.०३८/२००० दिनांक १४ जुलै २०००).

५.४ संशयास्पद व्यवहारांना ओळखणे तसंच त्यांची माहिती देणे

बँकांच्या शाखांनी तसंच नियंत्रण कार्यालयांनी, कुठल्याही संशयास्पद व्यवहारांची माहिती, त्या संदर्भात कारवाई करण्याचा अधिकार असणा-या कायदेशीर यंत्रणेला पुरवली पाहिजे. यासाठी बँकांनी सतर्क राहिलं पाहिजे. अशा प्रकारचे व्यवहार ज्या खात्यातून झाले आहेत अशी खाती गोठवण्याचे आदेश जर या यंत्रणांनी दिले तर ते अंमलात आणण्यासाठी बँकाकडे एक निश्चित पध्दती असणं गरजेच आहे. ही खाती गोठवल्या नंतर त्याविषयी नियंत्रक कार्यालयांना तसंच मुख्य कार्यालयाला माहिती दिली गेली पाहिजे. वर उल्लेख केलेला मुद्दा हा अतिशय संवेदशक्षम मुद्दा असल्याने अशा निर्णयांविषयी, बँकेच्या संचालक मंडळाच्या लेखा समितीला किंवा संचालक मंडळांना दर तीन महिन्यांनी माहिती दिली गेली पाहिजे.

५.५ परकीय सहभाग नियंत्रण कायद्याची (१९७६) अमलबजावणी

अ. परदेशी संस्था किंवा धनादेशाशी संबंधित व्यवहार करताना, या संस्थाची भारत सरकारच्या परकीय सहभाग नियंत्रण कायद्याखाली नोंदणी झाली आहे की नाही याकडे बँकांनी काळजीपूर्वकरित्या लक्ष दिलं पाहिजे. त्यामुळे अशा संस्थांकडून आलेले धनादेश वटवताना किंवा त्यांच्यासाठी खात उघडताना त्यांच्याकडून बँकांनी, वर उल्लेख केलेल्या कायद्याखाली भारत सरकारकडे त्यांची नोंदणी झाल्याबद्दलचं प्रमाणपत्र घेण गरजेचे आहे.

ब. ज्या संघटनांची कायदेशीर नोंदणी झालेली नाही तसंच ज्यांचं नाव बंदी घातलेल्या संघटनांच्या यादीत आहे अशा संघटनांशी कुठल्याही प्रकारचे व्यवहार करू नयेत यासाठी बँकांनी आपल्या शाखांना योग्य ती काळजी घेण्यास बजावले पाहिजे.

६. दस्तावेजांचा सांभाळ

आपल्या संघटनेचा कारभार सरकारी कायदे तसंच नियंत्रणांनुसार चालतो आहे की नाही हे बघण्यासाठी वित्तीय संस्थांनी आपल्या ग्राहकांच्या व्यवहारांची सूची बनविणे तसंच या संबंधित कागदपत्रांचा काळजीपूर्वकरित्या सांभाळ करणे आवश्यक आहे. जेणेकरून एखाद्या प्रकरणात गरज भासल्यास जुन्या दस्तावेजांच्या साहाय्याने तो व्यवहार पुन्हा तपासून बघता येऊ शकेल. वायर हस्तांतराच्या (वायर ट्रान्सफर) बाबतीत इलेक्ट्रॉनिक पेमेंट/भरण्याच्या दस्तावेजांचं आणि संदेशांचं जतन केल पाहिजे, म्हणजे खात्यात झालेल्या व्यवहाराच्या नोंदीप्रमाणेच त्यांचाही अशा व्यवहारांचा खरेखोटेपणा तपासून पाहताना उपयोग होऊ शकेल. कुठलाही आर्थिक

व्यवहार पूर्ण झाल्यानंतर किमान पाच वर्ष त्या संदर्भातल्या नोंदींच जतन केलं पाहिजे. जेणेकरून लेखा परीक्षकांना तसंच अधिकर्त्यांना छाननीसाठी त्याचा हवा तेव्हा उपयोग होऊ शकेल.

७. कर्मचारी तसंच व्यवस्थापनाचं प्रशिक्षण

केवायसी नियमावलीची कठोर अंमलबजावणी अतिशय महत्वाची आहे हे सर्व कार्यालयीन कर्मचा-यांनी तसंच व्यवस्थापन जाणून घेणं अत्यंत गरजेच आहे. त्यामुळे काळा पैसा पांढरा करण्याच्या उद्योगांना आळा घालण्यासाठी तसच केवायसी धोरणाची अंमलबजावणी करण्यासाठी, सर्व वित्तीय संस्थांनी आपल्या कर्मचा-यांना त्यांच्या अधिकारश्रेणीनुसार त्यांचा या कामातली भूमिका आणि जबाबदारी अधोरेखित करण्यासाठी सातत्यानं प्रशिक्षण देण्याची गरज आहे.

८. वर सांगितलेली सर्व मार्गदर्शक तत्वं १९४१ च्या बँकींग कायद्याखाली जारी करण्यात आली असून, त्यांचा भंग केला गेल्यास संबंधित व्यक्ती/संघटना या कायद्याच्या तरतुदीखाली शिक्षेसाठी पात्र ठरतील. या नियमावलीविषयी बँकांनी आपल्या शाखांना तसंच नियंत्रक कार्यालयांना माहिती पुरवावी असं आम्ही सूचित करतो.
९. या परिपत्रकात ज्या सूचना करण्यात आल्या आहेत तसंच जी नियमावली जारी करण्यात आली आहे त्या संदर्भात संबंधितांनी काय उपाययोजना केल्या आहेत याविषयी, मुख्य महाव्यवस्थापक , अँटी मनी लाँडरिंग सेल, बँकींग कार्यप्रणाली आणि विकास विभाग, भारतीय रिझर्व्ह बँक, मध्यवर्ती कार्यालय, सेंटर १, वर्ल्ड ट्रेड सेंटर, कफ परेड, मुंबई ४००००५ यांच्याकडे हे परिपत्रक मिळाल्यापासून एका महिन्याच्या आत कळवावं. हे परिपत्रक जारी केल्यानंतर सहा महिन्यांनी, परिपत्रकातल्या नियमावलीच्या अंमलबजावणीचा आढावा घेण्यासाठी रिझर्व्ह बँक बँकांच्या अधिका-यांची एक बैठक घेईल. आणि त्यानंतरच बृहत परिपत्रक जारी करण्याबाबतच्या निर्णयावर विचार केला जाईल.
१०. कृपया या परिपत्रकाची पोच द्यावी.

आपला विश्वासू,
सी. आर मुरलीधरन
मुख्य महाव्यवस्थापक